

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a paper published in .

Citation for the original published paper (version of record):

Yurchuk, Y. (2020)

Review of the book Böhler, Jochen. *Civil War in Central Europe, 1918–1921: The Reconstruction of Poland*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Ukraina Moderna, 29: 438-442

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-50484>

Юлія ЮРЧУК

Böhler, Jochen. *Civil War in Central Europe, 1918–1921: The Reconstruction of Poland*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Перша світова війна закінчилася 1918 р., однак для населення центру та сходу Європи не настав мир. На уламках імперій почалися нові війни і збройні конфлікти, які Йохен Белер у своїй книзі “Громадянська війна в Центральній Європі, 1918–1921: реконструкція Польщі” окреслює одним терміном — “центральноевропейська громадянська війна”. Книга зосереджується на Польщі і формуванні другої Польської Республіки, адже, на думку автора, саме події в Польщі якнайкраще репрезентують ширші процеси, що відбувалися на території всієї Центральної Європи. Ставлячи запитання “ким є поляк?”, автор намагається дослідити не тільки процес польського націєтворення, але ширшу проблему формування національних ідентичностей “знизу” на початку ХХ ст. І вже з перших сторінок Белер нас переконує, що відповісти на це запитання на початку ХХ ст. було практично неможливо, адже більшість населення, яке опинилося у кордонах Другої Речі Посполитої, не надто переймалася долею держави і не демонструвала свою готовність за неї боротися.

Передусім потрібно окреслити термінологію, адже вибір Белера саме на користь терміна “Центральна Європа” визначальний. Як доводить історик, інші конфлікти, як, наприклад, Російська революція і подальша громадянська війна в Росії, не є частиною “центральноевропейської громадянської війни”, про яку пише автор. Так само термін “громадянська війна” вказує радше на природу конфліктів, аніж на те, які сторони були в них задіяні. Як пише автор, війна 1918–21 рр. мала більше ознак конфлікту всередині країни, аніж конфлікту між країнами, адже після проведення нових кордонів часто ставалося так, що люди з сусідніх сіл опинялися на різних сторонах конфлікту. Крім того, в цій війні було складно провести лінію між військовими і цивільними.

Книга складається з чотирьох основних частин, вступу та висновків. В основних частинах автор рухається від опису загального контексту до більш детального розгляду конфліктів на різних кордонах з Польщею в період між 1919 та 1923 рр.: конфлікт з литовцями, українцями, німцями та

Чехословаччиною. Зокрема, в першій главі “Нації, держави та конфлікт в Центральній Європі” автор розглядає ситуацію, яка склалася в Європі після закінчення Першої світової війни. Саме в цій частині він стверджує, що відносини між імперським центром і периферіями були не такими однозначними, як їх намагаються показати, особливо якщо порівняти з тими хвилями насильства, які поширилися цим регіоном після закінчення війни. Від цього насильства потерпали передусім національні меншини, особливо євреї, які на територіях усіх нових державних утворень залишалися меншиною, проти якої спрямовувалося насильство, і від того населення, яке становило більшість, і від представників інших меншин.

У другій частині, яка має назву “Як мобілізувати польську націю”, Белер доводить, що більшість сільського населення, яке на той час становило майже вісімдесят відсотків населення Польщі, не підтримувала “національний проект”. З наданих автором цитат із приватних листів та відгуків військових про місцеве населення ця його теза видається переконливою. Військові мали неабиякі проблеми з вербуванням населення в лави війська. Люди, виснажені війною попередніх чотирьох років, не мали ані мотивації, ані сил боротися далі. Навіть солдати, які вже були у війську, не відчували ані національної гордості, ані воєнного запалу. Як пише Белер, для багатьох солдатів саме служба у війську стала визначальною в їхній зневазі до держави, адже вони вважали, що це держава не забезпечувала їх усім необхідним, створювала нестерпні умови служби та доводила їхні родини до злиднів. Таке ставлення до держави та армії також було однією з причин насильства проти цивільного населення з боку солдатів, які не поважали наказів керівництва і не дотримувалися встановлених в армії правил.

Саме питання відносин, які склалися між населенням, військовими та політичними елітами на момент 1918 і їх розвиток до 1921 р. розглядається в третій (і головній) частині книжки “Центральноєвропейська громадянська війна”. Тут ми читаємо про конфлікти, які виникли на кожному з кордонів Польщі, починаючи від боротьби за Вільнюс та закінчуючи конфліктом з Чехословаччиною. Автор доводить, що саме завдяки перемогам у боротьбі за Вільнюс та у війні за Галичину з українцями польська армія змогла змінити ставлення польських солдатів і польського сільського населення, завоювавши їхню повагу та лояльність.

У четвертій главі “Насильство та злочини поза полями битв” Белер розглядає випадки злочинів проти цивільного населення. Найпершими жертвами в усіх цих проявах насильства проти цивільних були євреї, адже антисемітизм був наявний у цьому регіоні ще до центральноєвропейської війни, а війна зробила насильство можливим і масовим. Як зазначає автор, антисемітизм і асоціювання євреїв із комуністичними силами стали основними чинниками в заподіянні насильства. Крім того, не останню роль у злочинній діяльності солдатів проти цивільного населення відігравали злидні, які панували в армії. Саме бідність і матеріальна незабезпеченість спонукали солдатів до мародерства та грабунків. Белер також указує на масові випадки

гвалтувань жінок солдатами в усіх розглянутих конфліктах. Головні чинники, які спричинили насильство, можна звести до такого: бідність, доступ до зброї, відчуття належності до "вищої" касты порівняно з "упослідженими" меншинами. Белер стверджує, що насильство було повсюдне, інколи його підтримувала військова верхівка, інколи ні. Саме завдяки задокументованим свідченням з процесів, які проводили в арміях щодо злочинів, зчинених військовими, ми знаємо про випадки цих злодіянь.

Варто відзначити, що читач не знайде в книжці посилань на нові джерела та їхнє опрацювання. Автор покладається на сотні вже опублікованих досліджень та розвідок інших учених. Натомість Белер пропонує нову інтерпретацію вже відомих фактів і висновків. Саме через цю особливість обраного методу і підходу автор намагається здивувати читача, називаючи певні установлені знання мітами, які він береться спростовувати. Одним із таких мітів, що деконструює дослідник, є героїчний образ Пілсудського як відданого соціалістичним ідеям лідера, який щиро бажав надати широку автономію Литві чи Україні. Іншим — уявлення про об'єднану польську націю, яка гуртом постала відвойовувати свої кордони і радо вітала незалежність, пов'язуючи попередні режими лише з імперським гнітом. Цей прийом робить читання захопливим і запрошує до дискусії та постановки нових запитань, адже не завжди можна погодитися з усіма інтерпретаціями автора.

Особливо цікаво протестувати концепцію Белера на прикладі України. Чи є революція і війна в Україні частиною "громадянської війни у східній Європі"? Власне, автор уникає конкретної відповіді на це запитання, адже виглядає, що саме події в Україні стають методологічною пасткою для схеми Белера. Справді, приклад України автор називає "спантеличувальним" (confusing) (с. 73). З одного боку, Україна присутня в книзі, однак вона переважно виринає в контексті війни з Польщею. Отже, можна припустити, що автор розглядає події в Україні як простір "центральноевропейської громадянської війни". З другого боку, автор розмежовує російські революції і громадянську війну, а тому залишає нерозв'язаною проблему інтерпретації російсько-українського протистояння та Української революції, яка хоч мала власну динаміку, але розвивалася, безперечно, під впливом подій у Росії. Окрім того, часом трапляються бінарні поділи автора України на східну (терен російської громадянської війни) та західну (колишню австрійську Галичину), що ускладнює розуміння регіональної специфіки збройних конфліктів в Україні. Зокрема війна в центрі, на півночі й півдні, хоч і згадується, однак ці регіони не інтегровані в загальні інтерпретації подій в Україні, а отже, залишаються "невидимим" простором між "західною" та "східною" Україною. Натомість Белер зосереджує більшу увагу на збройному протистоянні в Галичині, адже цей регіон ліпше вписується в його теоретичну схему. Загалом дослідник не пропонує жодних нових інтерпретацій війни та революції в Україні, а радше резюмує відомі тези, викладені в загальних працях з історії України, як-от Сергія Єкельчика, Тімоті Снайдера, Пола Магочія та Марка фон Гагена.

Оскільки книга зосереджена на війні в Центральній Європі у 1918–21 рр., у яку було втягнуто мільйони людей з різних країн на території від Балтики до Балкан, не дивно, що насильство проходить червоною ниткою від першої сторінки до останньої. Автор наочно показує, що жодну державу регіону не оминула сувора закономірність: в основі всіх державних утворень лежить насильство. Інші історики також наголошують, що “формувальне насильство” (*formative violence*) лежить у витоках більшості держав. Дослідники зауважують, що це насилля часто оспівується в національних мітах, адже “національна боротьба” стає багатим резервуаром для формування легендарних оповідей про героїв, злочинців, страждання і тріумфи.¹

По суті, саме з цього насильства “поствоєнної” війни 1918–21 рр. виникли держави регіону, і Белер переконує читача, що цей процес був непростим, адже мало хто, окрім політичних і культурних еліт, був зацікавлений у розбудові національних держав. Народ, заради якого буцімто відбувалися всі ці державні реформатування, не надто їх потребував. Зокрема Белер стверджує, що формування Польської Республіки зовсім не було результатом об’єднаних зусиль усього польського народу, її політичних лідерів і військових частин, яким приписали легендарні подвиги в подальшому національному історієписанні. Насправді, як запевняє нас автор, у 1918 р. не існувало об’єднаної польської нації. Сільське населення було не зацікавлене в боротьбі, яка велася з усіх боків нового кордону. Політичним і військовим лідерам було надзвичайно складно мотивувати населення взяти зброю і підтримати якусь із сил. Водночас тоді в Польщі також не існувало об’єднаних політичних чи військових еліт. Для прикладу, протистояння Романа Дмовського з ідеологічного правого спектру із Юзефом Пілсудським з лівого є лише однією з найяскравіших ілюстрацій внутрішніх конфліктів, яких насправді було набагато більше.

Белер відкидає чорно-біле зображення історії, яке будується на протистоянні між імперським гнітом і визвольною боротьбою націй, які принесли об’єднання всієї Польщі. Так само автор відкидає чорно-біле зображення протистояння правих і лівих. Зказана центральню європейської війни виливалися рішення, компроміси і їхні наслідки, які часто суперечили заявленим цілям і програмам політичних лідерів. Інколи діячі національної боротьби всередині країни були в більшому конфлікті між собою, ніж із зовнішніми супротивниками (наприклад, конфлікт між Пілсудським і Дмовським). Взагалі Белер формулює свої аргументи, розвіюючи крок за кроком надто ідеалізовані уявлення про національну боротьбу і її героїв, які встановлені в польському історичному каноні, як стверджує автор. Він вважає, що роль Пілсудського в історії національної боротьби за незалежну Польщу надто мітологізована. Автор стверджує, що Пілсудський використовував

¹ Див., наприклад, розвідки Джея Вінтера: *Jay Winter, War beyond Words: Languages of Remembrance from the Great War to the Present* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017).

соціалістичну партію для власного приходу до влади, а потім покинув її, щойно домігся свого. Якщо факт прагнення Пілсудського до незалежності лишається незмінним, то те, чи незалежна Польща має стати демократією, залишається під питанням. Те, що Пілсудському приписують готовність надати широку автономію національним меншинам, включаючи литовців, білорусів та українців у можливій федеративній Польщі, не витримує перевірки його реальними діями. Для Пілсудського, так само як і для багатьох інших польських політичних діячів, гегемонія Польщі в Центральній Європі не піддавалася сумніву. Їхнє ставлення до національних меншин можна було назвати толеруванням у допустимих межах, допоки ці меншини відповідали уявленням про домінуючу роль Польщі в регіоні. Коли після перевороту в 1926 р. правління Пілсудського набуло всіх рис авторитаризму, то це було радше логічним наслідком його поглядів, аніж несподіванкою в його політиці.

У заключній главі Белер повертається до запитання, з якого почав свою книгу: "хто такий поляк?" Показавши на сторінках своєї роботи, що на це питання не було однозначної відповіді на початку двадцятого століття, автор намагається зрозуміти, якою є ситуація сьогодні. Він відповідає: поляк — це людина, яка народилася в Польщі, живе в Польщі й любить Польщу. Така цікава відповідь вписує в питання національної ідентичності вимогу любови до батьківщини. Можливо, ця вимога вписана як риторична фігура, що запрошує читачів до роздумів над власною належністю до національних і державних проектів. Принаймні я прочитала висновки Белера саме так.

Безперечно, книга буде цікава всім, хто займається центральноєвропейським регіоном, адже вона розширює оптику і дозволяє подумати про доцільність застосування міжрегіонального підходу і до інших країн. Це б дозволило зміщувати фокус з Польщі, наприклад, на Україну (чи Литву або Білорусь) і детально досліджувати конфлікти як всередині країн, так і ззовні. Для українських учених концепція Белера здається особливо цікавою, адже спонукає до роздумів про Україну як простір перетину різних типів воєнних конфліктів та революцій, що охопили Східну Європу після війни.